

Mathieu Daniël Polak

Componeren voor Beiaard

Vanuit methodisch perspectief

13 Maart 2010

*Lezing Componeren voor Beiaard
Voor leden van Geneco
Door Mathieu Daniël Polak
Zaterdag 13 maart 2010. 14.45 – 15.30 uur
Nederlandse Beiaardschool, Grote Spui 11 Amersfoort*

Componeren voor Beiaard vanuit methodisch perspectief

Introductie

Het is mij een eer en genoegen u vandaag iets te mogen vertellen over de beiaard en het componeren voor dit schitterende instrument in het bijzonder.

In dit artikel treft u muziekvoorbeelden uit de beiaardliteratuur aan. In bijgaande notities worden carillonistische eigenheden van de fragmenten geduid. Een muzikale presentatie is pas dan compleet wanneer het betoog met welluidende voorbeelden geïllustreerd wordt. Daarom zal ik enkele stukjes op het oefenklavier voorspelen en worden geluidsdragers ingezet.

Enkele aantekeningen vooraf

Een beiaard is een muziekinstrument bestaande uit van brons gegoten klokken, gestemd en gelijkmatig van timbre. De beiaard wordt bespeeld door middel van een stokkenklavier en pedaal. De overbrenging van toets naar klepel geschiedt door een mechaniek. Een klok is een rond, schaalvormig lichaam met een symmetrie ten opzichte van de as en volgens een zeer bepaald profiel gegoten uit klokkenbrons¹.

Omvang van het instrument

Notities

- 1) De meeste beiaarden hebben een omvang van vier octaven. Indien een beiaard uit drie octaven bestaat is het bovenste octaaf uit dit voorbeeld niet aanwezig.
- 2) De laagste c wordt c1 genoemd. Indien er een lage bes aanwezig is heet deze bes0.
- 3) Vaak ontbreken de tussen haakjes genoteerde klokken. Zij zijn duur (veel brons) en worden relatief weinig gebruikt.
- 4) De Eijsbouts Beiaard van Amersfoort heeft een omvang van 5 octaven, is volledig chromatisch vanaf de bes0! Zo'n grote beiaard heet dan ook een 'grand carillon'².
- 5) Merk op dat het bovenstaande notenvoorbeeld de schrijfwijze betreft. Sommige beiaarden zijn transponerend. Zodoende spreekt men over zware en lichte beiaarden. Lichte beiaarden klinken transparanter maar bieden minder dynamische mogelijkheden dan zware beiaarden.

¹ De definitie uit *Aantekeningen Vooraf* zijn afkomstig uit: 'Handboek voor de Beiaardier' van Leen 't Hart.

² Het notenvoorbeeld betreft een beiaard met een omvang van vier octaven. Indien er sprake is van een grand carillon treft men boven het vierde octaaf een extra klokkenreeks aan.

I. Preludio no. 1, Matthias van den Gheyn (1721-1785)
GCNA Publication edited by Ronald Barnes
According to the Van Elewijck copy

3 *poco rit.* *a tempo*

Notities

- 1) De g-sleutel wordt per definitie gebruikt voor het manuaalspel (handspel) en de f-sleutel voor het pedaal.
- 2) In dit voorbeeld spelen de handen om en om. Dit alterneren wordt door beiaardiers als een heel fijne speelbeweging ervaren.
- 3) Het noteren van de handzetting (vergelijkbaar met de vingerzetting van de pianist) wordt in beiaardmuziek doorgaans achterwege gelaten.
- 4) Toonrepetitie zoals hier in het pedaal (maat 1 t/m 3) is niet te pregnant.
- 5) Dynamiek wordt altijd genoteerd. Op de beiaard (Fr./Eng. carillon) is het dynamisch bereik van ppp tot en met fff. Crescendi en decrescendi zijn prima te realiseren.

II. Prelude uit de Petit & Fritsen Suite van Willem Vogel (1920)
Les Editions INT. Basart N.V. 1961

Allegro

6 *pif*

Notities

- 1) In moderne beiaardmuziek is plurimetriek dikwijls aan te treffen.
- 2) Tempo allegro is geen enkel probleem. Feitelijk kan alles van zeer langzaam tot en met zeer vlug.
- 3 De rusten in de bas van maat 8 en 9 zijn relatief. De bes uit de voorafgaande maat blijft doorklinken.
- 4 Zo nu een dan een bel aanslaan en dan pak 'em beet 8 tellen wachten tot de volgende is echter niet correct. Zulke stukken bestaan maar zijn weinig effectief. Vermoedelijk ligt aan dergelijke composities het misverstand ten grondslag dat klokken onbeperkt blijven doorklinken.

III. Herinneringen aan Joh. Seb. Bach van Willem Créman (1895-1970)

Uit: **Eerste Oefeningen voor Beiaardspel. Uitgeverij Marchand –Paap- Strooker**

Allegro

mf

4

Notities

- 1) Stukken voor manueel solo treffen we in de regel alleen aan in methoden.
- 2) Toch zijn dit soort stukken heel effectvol. Immers, klokken klinken door waardoor eigenlijk vanzelf harmonie of een harmonische omgeving ontstaat.
- 3) In Voorslag, methode voor de amateur-beiaardier, staan vele manualiter solowerken.
- 4) Créman heeft de melodie in een klankrijk register geplaatst. Het tweede octaaf en derde octaaf zijn bij uitstek geschikt voor melodieën.
- 5) Merk op dat op beiaard tijdens de wekelijkse (markt)bespelingen veel Barok en neo-Barok gespeeld wordt. Kennelijk is de beweeglijkheid aantrekkelijk.

IV. Footloose van Mari-anne Hof

Moderato

f *mf* *f* *mf* *mp* *f*

- 1) Volledige stukken voor pedaal solo komen vooral voor in methoden.
- 2) In composities kunnen pedaaalsoli heel effectvol zijn. Voorbeeld: de opening van Phrase and Paraphrase (Introduction and variations on a Gregorian hymn tune) van Jacques Maassen. Donemus 1994.
- 3) Speciaal voor deze excursie heeft Mari-anne Hof Footloose gecomponeerd. Ik speel graag het hele stuk voor u voor.

**V. Preludium in Bes voor Beiaard van Jef Denyn (1862-1941)
Uitgave van de Beiaardschool te Mechelen, 1925**

Notities

- 1) Omwille van het vestigen van de aandacht op tremoleren maken we even een uitstapje naar een Vlaamse componist.
- 2) Merk op dat de slotmaat bedoeld is als reguliere tremolo. In moderne muziek wordt de standaardnotatie gevolgd.
- 3) Ook wanneer er geen tremolo's zijn aangegeven in Vlaamse muziek kan er toch sprake van zijn. Hier volgt de beiaardier zijn goede smaak. Uiteraard dient in de muziek van nu de tremolo overal genoteerd te worden (indien zij toegepast dient te worden wel te verstaan)
- 4) De tremolo heft het statische karakter van een langdurend akkoord op; zij verlevendigt. Tijdens de tremolo wordt bij wijze van expressie gecrescendeerd en gedecrescendeerd. De tremolo veroorzaakt een zekere vorm van legato. Wel dient opgemerkt te worden dat legato niet beiaard-eigen is. De beiaardier speelt per definitie non legato (vergelijkbaar met een marimbaspeler).
- 5) De staccato indicatie in maat 1 en 2 is in beginsel overbodig maar zegt wel iets over het karakter.

**VI. Allemande uit de Suite in g voor beiaard van Mathieu Dijker (*1927)
Donemus uitgave 1991**

Notities

- 1) Stokken naar boven duiden soms op rechterhand/voet en stokken naar beneden op linkerhand/voet. Dit mag genoteerd worden maar hoeft niet. De beiaardier is handig genoeg om zelf zijn/haar handzetting te bepalen.
- 2) Naar aanleiding van de notenvoorbeelden tot nu toe zou men kunnen gaan denken dat beiaardstukken altijd in mineur, majeur of een kerktoonsoort staan. Dit is niet het geval. Met uitzondering van zwaar chromatische muziek kan er eigenlijk heel veel.
- 3) Oude vormen treffen we veelvuldig aan, ook in nieuwe composities. Denk dan aan: passacaglia, chaconne, suite, preludes. Ook fuga's zijn en worden geschreven maar hebben het nadeel dat de afzonderlijke lijnen niet altijd goed waarneembaar zijn; het slijbt al snel dicht.

VII. Bells change the World van Mathieu Daniël Polak (*1972)
Uitgave ISS/EUR 2009

8va

f

p

(bars 1 through 4: middle voices ad libitum)

Notities

1) Bovenstaand voorbeeld toont de reine kwart. Kwarten en kwinten doen het uitstekend op carillon. Alles kan natuurlijk maar opgemerkt dient te worden dat de grote terts ietwat minder sterk werkt dan op andere instrumenten. Dit heeft te maken met de boventoonstructuur van de klok.

N.B. Een inwendige zuivere stemming van de klok heeft als boventonen de volgende reeks: grondtoon – octaaf – kleine terts – kwint – kwart. Dus op c: c – c1 – es1 – g1 – c2. Bron: Handboek voor de Beiaardier van Leen 't Hart.

N.B. Het is mogelijk om de kleine terts op te rekken zodat de klok min of meer gaat klinken als andere instrumenten. Dit wordt echter nooit echt mooi van klank. De specifieke boventoonstructuur komt vanwege de vorm van de klok. Bron: mondelinge communicatie met Gideon Bodden.

2) Maat 4 is ongeschikt voor uitvoering op middentoon-instrumenten. Es-As klinkt dan vals³.

N.B. De beiaarden uit de 17de eeuw staan in middentoonstemming. Beroemd zijn de gebroeders Hemony (periode 1640 – 1750) die uitblonken in het gieten van zuivere klokken en het vervaardigen van reeksen op elkaar afgestemde klokken. Bron: website Nederlandse Klokkenspel Vereniging. Bijna alle moderne beiaarden staan in evenredig zwevende stemming⁴.

3) De akkoorden (maat 1 tot en met 4) worden niet met de vuisten maar met vlakke handen gespeeld. Een dergelijke positie van de hand wordt vorkgreep genoemd. De hand kan doorgaans maximaal een kwart omspannen.

³ Voorbeelden van beiaarden in middentoonstemming: Bavo - Haarlem, Dom - Utrecht, Oude Kerk/Westerkerk/Munt/Zuiderkerk/Paleis op de Dam - Amsterdam, Laurens Kerk - Rotterdam, Stadhuis Den Bosch, Stadhuis Maastricht, Martinitoren - Groningen, Stevenstoren - Nijmegen, Hippolytuskerk Middelstum.

⁴ Voorbeelden van beiaarden in evenredig zwevende stemming: Stadhuis & Erasmus Universiteit Rotterdam, Philips - Eindhoven, Eusebius - Arnhem, Stadhuis Leiden, Vredespaleis - Den Haag, Markttoren - Spakenburg, Stadhuis Hilversum, Wijnhuistoren - Zutphen, Johanneskerk - Laren, Pauluskerk - Baarn, Academietoren - Groningen.

VIII. Toccata Octofonica uit Suite II van Henk Badings (1907-1987)
Uitgave Beiaardschool Mechelen

allegro moderato (♩ = 120)

p

mf

3

Notities

- 1) De octotonische toonaard werkt uitstekend.
- 2) Het Doorlopende zestiendengebied refereert aan de beweeglijkheid van Barokmuziek.
- 3) Alternerende handen gaat heel goed.
- 4) Eigen benadering van pedaalgebruik, zij is onderdeel van de melodie.
- 5) Fijn dat de dynamiek goed uitgebuit wordt.

IX. Reflexies, quatre-mains versie, van Jacques Maassen (*1947)
Dit arrangement (van een groter werk voor beiaard solo) is door Jacques Maassen speciaal voor deze presentatie gemaakt.

Lento (♩ = circa 60)

pp

mp

senza trem.

mp

Notities

- 1) In de primo partij maat 3 treffen we een drieklank aan waarbij de rechterhand de vorkgreep heeft en de linkerhand een vuistslag geeft. Andersom zou lastig zijn. Alleen hele grote handen kunnen een kwint omspannen.
- 2) Dat er in de primo partij in maat 4 *senza tremolo* staat geeft duidelijk aan dat de beiaardier van nature geneigd is deze klank te laten bewegen.
- 3) Merk op dat melodiciteit in de bas (secondo partij maat 2/3/4) goed werkt.

**X. Intrada uit Suite voor carillon no. 2 naar bekende volksliederen
van Ferdinand Timmermans (1891-1967)
1975. Donemus, Amsterdam**

Notities

- 1) We treffen hier arpeggio-drieklanken aan. Op carillon wordt de drieklank dikwijls op de volgende manier uitgevoerd: eerst de middelste, dan de onderste en als laatste de bovenste noot. De bovenste is doorgaans de melodietoon en krijgt derhalve een accent. Of de eerste twee tonen voor - of op de tel uitgevoerd worden, hangt af van de muzikale context. De uitvoering is zo in lijn met het principe van de alternerende handen. De drieklank kan ook op de reguliere wijze gerealiseerd worden. In dat geval speelt men eerst de onderste, dan de middelste en als laatste de bovenste toets. Meestal wordt dan de vorkgreep toegepast op de onderste twee toetsen en een vuist voor de bovenste.
- 2) De Suite van Timmermans is gebaseerd op volksliederen. De betekenis van het volkslied op beiaardcomposities is groot. Zij (de volksmelodie) vergroot herkenbaarheid van stukken, maakt moderne stukken toegankelijk voor het publiek en verbindt traditie met muziek van nu.

Werken voor beiaard (selectie) die verkrijgbaar zijn bij Donemus of via Beiaard Centrum Nederland⁵:

- 1) Louis Andriessen (*1939): De komst van Willibrord, De Toren
- 2) Henk Badings (1907-1987): Preludio e Arioso
- 3) Willem Créman (1895-1970): Ballade
- 4) Jan van Dijk (*1918): Toccata
- 5) Mathieu Dijker (*1927): Sonata voor Beiaard
- 6) Ron Ford (*1959): Inzet
- 7) Wim Franken (*1922): Arioso en Passacaglia, Drie impressies naar Frans Hals, Mascarade, zes ritmische studies
- 8) Piet Kee (*1927): Frans Hals Suite
- 9) Guus Janssen (*1951): Dik en Dun
- 10) Albert de Klerk (1917-1998): Hemony Suite
- 11) Hans Kox (*1930): Suite voor een carillon van vier octaven
- 12) Jacques Maassen (*1947): Elegy, Free Exercises, Inscripties
- 13) Daan Manneke (*1939): Er vallen Stukken, Concert voor 47 klokken
- 14) Wouter Paap (1908-1981): Luchtige Suite, Sonatine voor beiaard
- 15) Willem Pijper (1894-1947): Passepied
- 16) Mathieu Polak (*1972): Op een Morgenstonde
- 17) Leo Samama (*1951): Toccata opus 45
- 18) Joep Straesser (*1934-?): Trois pièces pour carillon
- 19) B. Tideman-Weijers (1887-1976): Kleine Suite voor beiaard
- 20) Louis Toebosch (1916-?): Prélude, Air varié, Final

⁵ Bron: *catalogus MCN 2001*

Extra notenvoorbeelden

Preludium

Allegro non troppo

uit: Suite voor een carillon van vier octaven

Hans Kox

f *p* *crescendo poco a poco*

Rondino

uit: Etudes voor Beiaard Band 4. NBS/NKV Uitgave

Bernard Winsemius

f

Sweelinck Fantasie

Voor de Westertoren. Aan Bernard Winsemius. Donemus 1975

Albert de Klerk

p *f*

Studie 1 uit: Zes Ritmische Studies

Donemus 1964

Wim Franken

Allegro
f marcato

4

Utrechts Jolijt

Uit: Suite voor carillon

Johan Wagenaar (1862-1941)

5

Intermezzo I

Adagio (♩ = 66)

(Voor Amersfoort)

Leen 't Hart

pp *ff*

Woord van erkentelijkheid

Graag dank ik de volgende personen voor het grondig nalezen van de tekst:
Hetty Hoorens van Heyningen, André Kukolja, Jacques Maassen en Bauke Reitsma.

